

ATATÜRK'ÜN KELİME DÜNYASINDA DİL VE ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ*

Atatürk, eşsiz bir asker, emsalsiz bir komutan, bir devlet kurucusu olduğu kadar, çok yönlü bir fikir adamı ve fikirlerini sağlam bir hitabet gücü ile ortaya koyan büyük bir konuşmacıdır da. Millî Mücadele'ye atıldığı günlerden başlayarak, ölümüne kadar geçen zaman içindeki nutukları, söylevleri ve demeçleri bu gün yazıya geçirilmiş ve kitap hâline getirilmiştir.

Bilindiği gibi dil, fizyolojik olarak zihindeki düşünce faaliyetinin kelimeler, cümleler ve söz olarak dış dünyamıza aktarılması olayıdır. Dolayısıyla da fikirlerin sadık bir aynası durumundadır. Buna göre, dıştan içe doğru uzanan bir yöntemle bir yazarın, bir romancının, bir hatibin kelime dünyası, dil ve üslûp özellikleri üzerinden yapılacak çalışma ve araştırmalar onun sanatına, düşünce dünyasına, bu düşünce dünyasında yer alan fikir çekirdekleri ile bu çekirdeklerin birbirleri ile olan ilişkilerine, bunları bir fikir örgüsü hâline getiren bağlantı noktalarına, zihindeki temel düşünce unsurları içinde hangilerinin daha ağırlıklı, hangilerinin ikinci ve üçüncü plânda yer almış olduklarına, daha yakından ve daha objektif ölçülerle yaklaşma imkânını sağlayabilecektir. Ne var ki, böyle bir çalışmanın yapılabilmesi, her şeyden önce Atatürk'ün büyük *Nutuk*'u ile bütün söylev ve demeçlerinin ayrıntılı ve sistemli bir sözlüğünün hazırlanabilmesine, tek kelime ile Atatürk'ün kelime dünyasının ortaya konabilmesine bağlıdır. Halen yürütücülüğümüz altındaki bir ekip çalışması ile böyle bir sözlüğün ön hazırlıkları tamamlanmış bulunmaktadır. Bu eserin hazırlanmasına paralel olarak, geniş çerçeveli bir dil ve üslûp çalışması da gerekli görülmektedir. Bu çerçevedeki bir çalışma programı ile, yukarıda işaret ettiğimiz hususlar, yer yer sayım sonuçlarına da dayanan, daha sağlam bir yöntemle aydınlığa kavuşturulabilecek, anahtar kelime ve kavramların oluşturduğu köprüler yardımı ile onun fikir dünyasına daha yakından nüfuz edebilme imkânları doğmuş olacaktır.

Biz eldeki bildiriye, zamanın yetersizliği dolayısıyla geniş açıklamalar yapma imkânını bulamayacağımızdan, Atatürk'ün dil ve üslûbu ile ilgili bazı ana özelliklere işaret etmekle yetineceğiz.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Atatürk bir sanatçı değildir. Bir devlet adamı ve çok muhtevalı bir düşünür olarak, onun resmî konuşmalarında, söylevlerinde, demeçlerinde hâkim olan unsurlar da elbette sanat unsurları değil, fikir unsurlarıdır. Bundan dolayı o dili, bir sanat vasıtası olarak değil, bir fikir vasıtası olarak kullanmıştır. Ancak şu var ki, Atatürk, konuşma ve yazma sanatına, kendisini dinleyenleri ve okuyanları fikirlerinin peşinde sürükleyebilecek eşsiz bir anlatım gücü kazandırabildiği için, güçlü bir konuşmacı olarak hitabet sanatının da zirvesine yükselebilmiştir.

Atatürk'te dilin dış yapısı, kelime kadrosu bakımından başlıca üç devreye ayrılabilir:

* IX. Türk Tarih Kongresi (21 - 25 Eylül 1981)'ne sunulan bildiri metnidir.

1. 1930'lardan önceki devre, 2. 1930'lardan sonra başlayan, 1932-1936 yılları arasındaki devre, 3. 1936'dan sonraki devre.

1. 1930'lardan önceki devrenin dili, onun yetiştiği devrin genel dil yapısına paralel olarak, *Millî Edebiyat* devrinin temsil ettiği dil yapısıdır. Bu dil durumu itibarıyla ve klâsik Osmanlıcaya oranla, hayli sadeleştirilmiş olan o günkü yazı dilinin mükemmel bir örneğidir. Ancak, daha Türkçeden, Arapça ve Farsçanın kurallarına bağlı kelimelerle, bu dillerden geçme isim ve sıfat tamlamaları tamamıyla atlamadığı için, *A t a t ü r k*'ün dilinde de bunlar fazlaca yer almıştır. *Âlem-i medeniyet, irade-i millîye, haysiyet-i âliye-i millîye, menafi-i sahiha-i devlet, mücâdelât-ı millîye, şâyân-ı teemmül, hükûmet-i muvakkata* gibi yabancı isim tamlamalarına; *mutantan, müdebbed, muhtasaran, mukarrerât, mümanaat, tavazzuh, teshil, şerait* gibi Arapça kalıpların ve çokluk şekillerinin yer aldığı kelimelere; *istimzaç etmek, tavazzuh etmek, ittihaz eylemek, istifsar olunmak* gibi Türkçe yardımcı fiillerin yabancı kelimelerle birleşmesinden oluşmuş birleşik fiillere rastlanır.

Dilimiz, 1932-1981 yılları arasında hızlı bir Türkçeleşme temposuna girmiş olduğundan, *A t a t ü r k*'ün kelime hazinesinde bu günün ölçüleri ile yeni açıklamaları gerektirecek bir eskime söz konusudur. Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, bu durum, dilin dış yapısında ve yalnız kelime kadrosunda kendini gösteren bir özelliktir. Yabancı kelime sayısı da ortalama bir hesapla % 50 civarındadır. Bunun % 10-15 kadarını da tamlama hâlindeki kavramlar oluşturmuştur. O devrin bazı yazarlarında yabancı kelime oranının % 60'ın üzerine çıktığı dikkate alınırsa, bu oran devrin ölçüleri ile oldukça normal sayılır.

A t a t ü r k'ün dil yapısı, cümle kuruluşları ve sentaks örgüsü bakımından ele alındığında görülür ki, Türkçenin söyleyiş ve yazış biçiminin en berrak örneklerini oluşturmaktadır.

2. *A t a t ü r k*'ün dilindeki ikinci devre, 1930'lardan sonraki, daha kesin bir sınırla 1932-1936 yılları arasındaki devredir. Bu devrede, dildeki yenileşme ve Türkçeleşme hareketinin yeni bir anlayışla yürütülmüş olması, bir yandan dildeki yabancı kelime ve tamlamaların sayısını azaltırken, bir yandan da bunların yerine Türkçeleştirilmiş yeni şekillerin girmesini sağlamıştır. Bu durum *A t a t ü r k*'ün kelime kadrosunda da göze çarpar. Kullanılan kelime kadrosu, dil inkılâbının 1932-1936 yılları arasındaki dalgalanmalarına göre, kendi içinde iki ayrı basamaklanmaya da tabi tutulabilir.

1932 yılında başlatılan dil inkılâbı, programı bakımından “Türk dilini millî kültürümüzün eksiksiz bir ifade vasıtası hâline getirmek, Türkçeyi çağdaş medeniyetin öngördüğü ihtiyaçları karşılayabilecek bir mükemmelliğe erdirmek, bunu gerçekleştirilebilir için bu gün yazı dilinde Türkçeye yabancı kalmış unsurları Türkçeden atmak, halk ile aydınlar arasındaki nitelikçe birbirinden farklı dil varlığını ortadan kaldırmak, derleme ve taramaya dayanan bir Türk dili sözlüğü ile bütün Türk lehçelerini içine alacak bir Türk lügati meydana getirmek, dilimizin yapısının tabi olduğu kanunları ortaya koymak, Batı dillerindeki yüksek kavramları anlatacak keskinlik ve açıklıkta ilim terimlerini bulmak ve bunları yaparken en güzel, en doğru ve en uyumlu Türkçeye bağlı kalmak düsturunu asla gözden uzak tutmamak” gibi geniş bir hedefe yönelmişti. Dilin böyle bir hedefe doğru yol alabilmesi için öncelikle, halk dilindeki ve yazılı kaynaklardaki Türkçe malzemenin ortaya konması gerekiyordu. Bu maksatla ilk adım

olarak 19 Şubat 1933'de başlatılan “dil seferberliği” ile bir derleme ve tarama faaliyetine girişilmişti.

Bu faaliyete bağlı olarak 1933-1934 yılları arasındaki kısa dönem, dildeki yabancı kelimelerin atılabilmesi ve yerlerine Türkçelerinin konabilmesi için, derleme ve taramalardan elde edilen malzemenin yazı diline aktarıldığı bir dönemdir. O zaman dil işi ile uğraşanlar, Türkçenin hiçbir yabancı kelimeye ihtiyacı olmadığı görüşünü savundukları ve bu görüş denemeye alındığı için, bu devre dil tarihimizde “aşırı özleştirmecilik” devresi olarak tanınır. Bu durum yer yer Atatürk'ün kelime hazinesinde de kendini göstermiştir. Atatürk, bu devreye rastlayan kutlama telgraflarında, söylev ve demeçlerinde *Türk Dil Kurumu Genel Merkez Heyeti* yerine *Türk Dil Kurumu genel özeği*, *yer*, *makam* yerine *orun*, *tebrik* yerine *kutun-bitik*, *herkes*, *hepsi* yerine *kamu*, *tamamıyla* yerine *tükel*, *müddetçe* yerine *uzca*, *parlak* yerine *yaltırıklı*, *hazırlamak* yerine *anıklamak*, *hâkimiyet* yerine *erk sürmek*, *saadet* yerine *gönenç*, *samimi* yerine *ısı*, *asil* yerine *tüzün* gibi kelimelere yer vermiştir¹. Ne var ki, Atatürk, bu deneme devresinin ve tasfiyecilik temelindeki uygulamaların dili bir çıkmaza doğru sürüklemekte olduğunu görünce, duruma bizzat müdahale ederek, uygulamaları frenleme direktifi vermiştir. Bundan dolayı dil inkılabı uygulama şartları bakımından 1934-1936 yılları arasında mutedil bir özleştirmecilik devresine girmiş bulunuyordu. Dil inkılabının akışına uygun bu dalgalanmayı ve kullanılan yeni kelimelerdeki frenlemeyi, aynı şekilde Atatürk'ün kelime kadrosunda da müşahade etmek mümkündür.

3. Atatürk'ün kelime kadrosundaki ve dil yapısındaki üçüncü devre, 1936-1938 yılları arasındaki devredir. Atatürk, 1932-1934 yılları arasındaki aşırılığı önlemek üzere, tarama ve derleme yolu ile elde edilen dil malzemesini bir ayıklamadan geçirmiştir. Toplanan Kılavuz Komisyonu, Türkçeden hangi kelimelerin atılıp hangilerinin atılan yabancı kelimelerin yerlerine geçirilebileceğini tespit çalışmalarına başlamıştır. Sonuçta, 1934-1936 yıllarını kaplayan çalışmalar ile ortaya konmuş olan *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu* ve *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu* (1935) adlı küçük kılavuzların ihtiyacı karşılayacak nitelikte olmadıklarını görünce, Atatürk, bu konudaki görüşlerini açık bir şekilde dile getirerek, dil inkılabının “tasfiyecilik” yolu ile değil² ilmî müdahale yolu ile yürütülmesi gereğine işaret etmiştir. Bu nedenle 1936 yılından başlayarak, tasfiyecilik yolundaki çalışma ve uygulamalara iltifat etmemiştir. Dolayısıyla kendi konuşma ve demeçlerinde de anlaşılmayı güçleştiren, aşırı nitelikteki yeni kelimelere yer vermemiştir. Atatürk'ün dilinin 1936-1938 yılları arasındaki kelime kadrosu, Türkçe kelimeler yanında gerektiğince Arapça, Farsça vb. yabancı kelimelere de yer veren, ancak, Osmanlıcanın tamlama kurallarından büyük çapta ayıklanmış olan, gününe göre normal dil yapısındaki bir kelime kadrosudur. Dildeki yenileşme daha çok terim niteliğindeki yeni kelimeler üzerinde yoğunlaştırılmıştır.

Atatürk, bir devlet adamı ve çok yönlü bir düşünür olarak, devlet ve millet varlığının gerekli kıldığı çeşitli alanlarda konuşmalar yapmıştır. Ayrıca, devrinin yazı dilindeki bütün inceliklere hakkıyla vâkıf olduğundan, zengin bir kelime hazinesi vardır. Osmanlı Türkçesinin çok yönlü işlenmiş olmasından yararlanarak, bazen bir kavramın taşıdığı anlam inceliklerini farklı kelime ve şekillerle dile getirmiştir. O, bir yerde

¹ Bk. *Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni*, S. 10 (Birinci Teşrin 1934), s. 8; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, 2. Baskı İstanbul 1959, s. 277-278.

² Falih Rıfkı Atay, *Çankaya II*, İstanbul 1961, s. 452, 453.

hakimiyet-i milliyeye'yi kullanırken, bir başka yerde *irade-i milliyeye* deyimini tercih etmiştir.

Kelime kadrosunda isimlerin, sıfatların, zarfların ve fiillerin kullanılışı bakımından, ondaki üslûp özelliklerini rahatlıkla ortaya koyabilecek bir ölçü vardır. Olayların naklinde, durumların tasvirinde yer yer sıfatlara başvurulmuştur; nitelendirmeler yapılmıştır. Fakat Atatürk'ün kelime hazinesinde, sıfatların oranı genel kelime kadrosu içinde ancak % 10 civarındadır. Onun dilindeki bu özellikler, değerlendirmelerde duygusallık unsuruna asgarî oranda yer verildiğini, üslûpta gerçekçi anlatımın ağır bastığını ortaya koyan bir ölçüdür. Ayrıca, sıfatlar, kelimeleri aydınlatıcı kısa vasıflandırmalar dışında, "*Damat Ferit Paşa'nın riyasetindeki kabine âciz, haysiyetsiz, cebîn, yalnız padişahın iradesine tabi ve onunla beraber şahıslarını vikaye edebilecek herhangi bir vaziyete râzî*"³ örneğinde görüldüğü gibi, çok yerde belirli vasıfları hüküm hâlinde realize eden birer unsur olarak kullanılmıştır. İsimlerin vasıflandırılmasında, fiillerin isim ve sıfat şekilleri demek olan partisiplerden yararlanıldığı yerler çoktur. "*Emr-i vakî hâline geldiğine şüphe kalmayan Yunan işgali; şahıslarını vikaye edebilecek herhangi bir vaziyet; son sözü söyleyecek ve bunun hükmünü tahkik ettirecek kuvvet*"⁴; "*bütün vatanı bir elektrik şebekesi hâline girmiş olan millî cereyan*"⁵ örneklerinde görüldüğü gibi, geniş çerçeveli nitelendirmeler kısa sıfat-fiil cümleleri ile karşılanmıştır. Bu durum da onun üslûbuna acıcılık, fikirlerine canlılık sağlayan bir başka unsurdur. Fiillerin oranı ve cümleler arasındaki yayılış durumu, onda akılcı ve dinamik bir düşünce sisteminin varlığına işaret ediyor. Çok yerde etken fiil şekilleri yerine edilgen fiil şekillerinin ve gayri şahsi ifadelerin kullanılmış olması, değerlendirmelerinde objektifliğin ağır bastığını gösteren unsurlardır. Cümlelerinde açık ve yalın bir dil vardır. Bu açıklık ve duruluk, bir yandan kullanılan kelime ve kavramların seçilişindeki berraklık, bir yandan da bunların sağlam bir cümle yapısına ve sentaks örgüsüne bağlanabilmeleri ile sağlanmıştır.

Atatürk'ün dilinde, o günün resmî devlet yazışmalarının gerekli kıldığı bazı söz klişeleri dışında ağır ifadeler rastlanmaz. Onun üslûbundaki canlılık ve acıcılık, olayların akışına uyan tabii bir anlatım gücünden kaynaklanmıştır. Bu bakımdan cümleleri oluşturan kelime grupları, bunları birbirine bağlayan gramer unsurları, Türkçenin yapı ve işleyişine denk düşen bir uyum içindedir. "*1919 senesi Mayıs'ının 19'uncu günü Samsun'a çıktım. Osmanlı Devleti'nin dahil bulunduğu grup Harb-i Umumî'ye mağlup olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şeraiti ağır bir mütareke imzalanmış*"⁶ örneklerinde görüldüğü gibi, iç içe girmiş girift cümlelere değil, birbirini izleyen sıra cümlelere; özne-fiil, özne-nesne, nesne-fiil, sıfat-isim, zarf-fiil bağlantıları açısından açık ve berrak bir yapıya sahiptir. Anlatılacak fikirlerin veya sergilenen olayların niteliğine göre, bazen bir tabloyu kısa ve keskin çizgilerle ortaya koyabilecek isim cümlelerine, bazen olayların ve fikirlerin niteliklerine denk düşen fiil cümlelerine, bu cümlelerde hareketli haber veya hikâyeye kiplerine yer verilmektedir. Böylece, cümle kuruluşlarındaki yerinde nöbetleşmelerden, açıklık, sadelik ve tabiiikten gelen bir mükemmeliyet yer alır. Fakat Atatürk'ün dilinin en belirgin özelliklerinden biri de yer yer kısa ve özlü

³ M. Kemal Atatürk, *Nutuk I*, Türk Devrim Tarihi Enst. yay., İstanbul 1960, s. 1.

⁴ a.g.e., s. 64/65.

⁵ a.g.e., s. 65.

⁶ a.g.e., s. 1.

ifadelere yer verilmiş; konuşmalarında ve yazılarında tarihî gerçeklerin ve mantık gücünün ağır basmış olmasıdır. Özet olarak belirtmek gerekirse, üslûbu ölçülü, düşünceleri derin ve aydınlıktır. Kavrayışı geniştir. Muhakeme ve mantığındaki güç, ona olayları derinlemesine bir tahlilden geçirebilme yeteneği kazandırmıştır. Bu durum hiç şüphe yok ki, Atatürk'ün zekâ yapısı dışında, tarih şuuru içinde olgunlaşmış bulunan, sağlam fikir yapısından ve geniş kültüründen de kaynaklanmaktadır. Cumhuriyeti genç kuşaklara emanet ederken söylediği “*Bu gün vasil olduğumuz netice asırlardan beri çekilen millî musibetlerin intibahı ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir*”⁷ cümleleri, ondaki bütün bir tarihi geçmiş ve veciz bir cümle hâlinde ortaya koyabilecek bir düşünce genişliğinin ve sentez gücünün ifadesidir. Esasen dil onda bir gaye değil, fikirlerin ifadesi için bir vasıta olarak kullanılmıştır. Nitekim kendisi de Türk çocuğunun nasıl konuşması, nasıl yazması gerektiğini açıklayan bir görüşünde şunları dile getirmiştir: Türk çocuklarını eğitirken onları, “*kafalarındaki kabiliyetleri, Türk karakterindeki sağlamlıkları, Türk duygularındaki yükseklik ve genişlikleri kendilerini hiç zorlamadan naturel bir tarzda ve olduğu gibi ifadeye alıştırmak.*

Bunlar yapılıncaya netice şu olacaktır. Türk çocuğu konuşurken onun beyan ve anlatış tarzı, Türk çocuğu yazarken onun ifade ve üslûbu, kendisini dinleyenleri onun yürüdüğü yola götürebilecek; bu kabiliyeti sayesinde Türk çocuğu kendini dinleyen veya yazısını okuyanları peşine takarak yüksek Türk ülküsüne iletebilecek, ulaştırabilecektir”⁸. Demek oluyor ki, Atatürk'ün bu dil ve üslûp anlayışı ile kendi dil ve üslûp yapısı arasında tam bir paralellik vardır.

Bu değerlendirmenin de ortaya koyduğu gibi, Atatürk'ün dil ve üslûp yapısının ağırlıklı noktası fikir unsurlarında toplanmaktadır. Büyük *Nutuk* ile bütün söylev ve demeçlerinin incelenmesi, kullandığı çeşitli kavramların dil açısından tahlilleri, onun çok geniş, muhtevalı, orijinal, yaratıcı ve geliştirici bir fikir yapısına ve düşünce sistemine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu fikirlerin her birinden birer paragraf hâlinde bahsetmiş olmak bile, bu bildirinin sınırlarını fazlasıyla zorlayacak durumda olduğundan, bu konudaki geniş tahlilleri ileride yayınlamayı düşündüğümüz başka bir araştırmaya bırakarak, sözlerimizi burada noktalamak istiyoruz⁹.

IX. Türk Tarihi Kongresi (21-25 Eylül 1981), III. cilt, Ankara TTK. yay. s. 1805-1811,

⁷ a.g.e., II, s. 897.

⁸ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara Türkiye İş Bankası yay. 1959, s. 272, 273.

⁹ Her nasılsa, bildiri metnine ait orijinalin üç sayfası dizgi safhasında kaybolmuş olduğundan ve elde yazının ikinci bir kopyası da bulunmadığından, konuyu bu noktada bağlamak gerekmiştir, özür dileriz.